

Νέα Ηρακλείτσα Καβάλας

01

Η κύρια αίθουσα του σπηλαίου (Φωτογραφικό Αρχείο ΕΠΣ).

ΟΜΑΔΕΣ
ΛΑΤΡΕΥΤΩΝ
ΣΤΟ
ΙΕΡΟ ΣΠΗΛΑΙΟ
ΤΩΝ ΝΥΜΦΩΝ

Φώτης Γεωργιάδης

Δρ Κλασικής Αρχαιολογίας

Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας

Προϊστάμενος Γραφείου Βορείου Ελλάδος

ΤΑ ΕΚΤΟΣ ΤΕΙΧΩΝ ΙΕΡΑ, ΤΑ ΟΠΟΙΑ ΑΠΟΤΕΛΟΥΣΑΝ τμήμα του πολύμορφου αλλά ενιαίου θρησκευτικού τοπίου του αρχαίου ελληνικού κόσμου, περιλάμβαναν όχι μόνο ναούς με τα κτίρια και τα τεμένη τους, αλλά και πολυάριθμους και ποικιλόμορφους λατρευτικούς τόπους που ιδρύονταν σε άλσπ, γύρω από δέντρα, σε πηγές, ποταμούς ή σε ιδιαίτερους γεωλογικούς σχηματισμούς¹. Αυτά τα «αγροτικά» ιερά², όπως συνήθως αποκαλούνται οι εκτός τειχών ιεροί τόποι που δεν συνδέονται με κάποιο μνημειώδες κτίσμα, δεν ήταν λιγότερο ενταγμένα στη θρησκευτική ζωή ή λιγότερο καθοριστικά για τη θρησκευτική εμπειρία των ανθρώπων³. Μέρος αυτού του θρησκευτικού τοπίου αποτελούσαν και τα λατρευτικά σπήλαια.

ΤΟ ΣΠΗΛΑΙΟ

Στις παρυφές του όρους Σύμβολο του νομού Καβάλας, στα πρανή της μικρής και σχετικά απόκρημνης χερσονήσου που σχηματίζεται ανάμεσα στον όρμο της Νέας Περάμου και σε αυτόν της Νέας Ηρακλείτσας, βρίσκεται το ιερό σπήλαιο των Νυμφών, ένα από τα λατρευτικά σπήλαια της αρχαιότητας. Το σπήλαιο εντοπίζεται σε θέση η οποία γεωτεκτονικά ανήκει στην Κατώτερη Τεκτονική Ενότητα (ή Ενότητα Παγγαίου) που καταλαμβάνει τη δυτική και νοτιοδυτική Μάζα της Ροδόπης. Η Ενότητα του Παγγαίου συγκροτείται από έναν κατώτερο ορίζοντα με ορθογενείς, σχιστολίθους και αμφιβολίτες, έναν μεσαίο ορίζοντα μαρμάρων μεγάλου πάχους και έναν ανώτερο ορίζοντα με εναλλαγές σχιστολίθων και μαρμάρων. Το σπήλαιο αναπτύσσεται στον μεσαίο ορίζοντα μαρμάρων. Προσεγγίζοντάς το, φτάνει κανείς αρχικά σε έναν ανοιχτό «προθάλαμο», που σχηματίστηκε από την κατάπτωση της οροφής του εμπρόσθιου τμήματος του σπηλαίου (εικ. 2). Από το δεξιό άκρο αυτού του προθαλάμου γίνεται η είσοδος στον κύριο θάλαμο του σπηλαίου, μέσω ενός στενού διαδρόμου με μικρή κατωφερή κλίση (εικ. 4). Είναι ένας σχεδόν τριγωνικός χώρος με θολωτή οροφή, με διαστάσεις 14,5x12,9 μ. περίπου και μέγιστο ύψος γύρω στα 17 μ. (εικ. 1). Το δάπεδό του καλύπτεται από επιχώσεις χαλαρού αργιλικού υλικού που περιέχουν κεραμική, ποσότητα οστών ζώων, όστρεα και υπολείμματα καύσεων. Οι επιχώσεις αυτές είναι διαταραγμένες σε σημαντικότατο βαθμό από προηγούμενες σκαπτικές εργασίες, ενδεχομένως από την αρχαιολογική έρευνα που διεξήχθη κατά τη δεκαετία του 1930 και οπωσδήποτε από παράνομες εκτεταμένες δραστηριότητες αρχαιοκαπήλων και θησαυροθήρων. Σε κάποια σημεία υπάρχουν συσσωρεύσεις χώματος που φαίνεται πως αποτελούν αποθέσεις προϊόντων σκαπτικής δραστηριότητας, ενώ σποραδικά στον χώρο υπάρχουν τα απομεινάρια αβαθών ορυγμάτων που έχουν ημιπληρωθεί από τις φυσικές διαδικασίες απόθεσης ιζημάτων επί δεκαετίες.

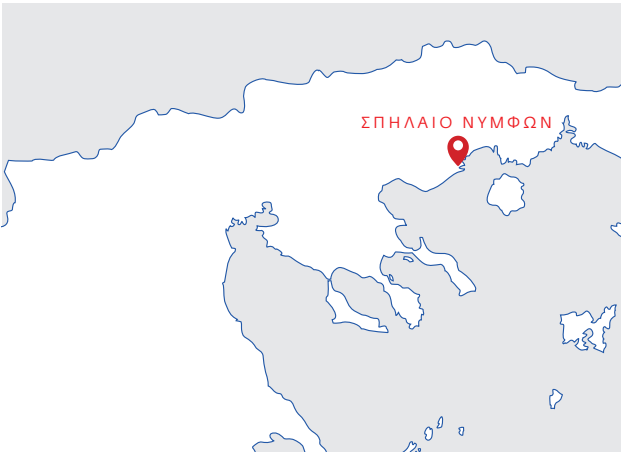
ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ ΣΠΗΛΑΙΟΥ

Το σπήλαιο των Νυμφών στη Νέα Ηρακλείτσα ερευνήθηκε για πρώτη φορά το 1938 από τον Γεώργιο Μπακαλάκη⁴. Το 1967 η Χάιδω Κουκούλη-Χρυσανθάκη, στο πλαίσιο υπηρεσιακής αυτοψίας, διενήργησε περισυλλογή επιφανειακών ευρημάτων από το εσωτερικό του σπηλαίου⁵. Σχεδόν σαράντα χρόνια αργότερα, το 2006, η Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας προχώρησε σε ολιγοήμερη ανασκαφική έρευνα,

από την οποία αντλήσαμε σημαντικές νέες πληροφορίες για την ιστορία του σπηλαίου⁶.

Η παλαιότερη ανθρώπινη δραστηριότητα στο σπήλαιο ανάγεται στην 5η χιλιετία π.Χ., στη Νεότερη Νεολιθική ΙΙ περίοδο, η οποία δεν εμπίπτει στο θέμα της παρούσας εργασίας. Εδώ θα αναφέρουμε απλώς ότι τόσο στον κύριο θάλαμο όσο και στη δευτερεύουσα αίθουσα εντοπίστηκε σημαντική ποσότητα χαρακτηριστικής κεραμικής της περιόδου: κεραμική με μαύρη διακόσμηση πάνω σε κόκκινο φόντο (black on red), μελανοστεφής κεραμική (black topped), μαύρη στιλβωμένη κεραμική, κεραμική με εμπίεστη διακόσμηση, κεραμική διακοσμημένη με γραφίτη. Η επόμενη περίοδος εντατικής ανθρώπινης δραστηριότητας ανιχνεύεται στα τέλη του 7ου αιώνα π.Χ., όταν στο σπήλαιο ιδρύεται ιερό των Νυμφών. Το λατρευτικό σπήλαιο των Νυμφών ανήκει πιθανότατα στην ύπαιθρο χώρα της αρχαίας Οισύμης⁷, θασιακής αποικίας που ιδρύθηκε, σύμφωνα με τα αρχαιολογικά δεδομένα, στο τελευταίο τέταρτο του 7ου αιώνα π.Χ. ή και λίγο νωρίτερα⁸. Ο αρχαϊκός ναός της ακρόπολης της Οισύμης ιδρύθηκε στα τέλη του 7ου αιώνα π.Χ.⁹, περίοδο στην οποία χρονολογούνται και οι πρωιμότεροι τάφοι του νεκροταφείου της πόλης, που βρίσκεται νότια της ακρόπολης, προς την αμμώδη ακτή. Η πρωιμότερη τροχήλατη διακοσμημένη κεραμική που εντοπίστηκε στο σπήλαιο και προέρχεται από κορινθιακά μυροδοχεία χρονολογείται επίσης στα τέλη του 7ου αιώνα π.Χ.¹⁰. Μπορούμε επομένως να συμπεράνουμε ότι το ιερό των Νυμφών ιδρύθηκε στο σπήλαιο πολύ σύντομα μετά την εγκατάσταση της αποικίας, ίσως από την πρώτη γενιά των αποίκων.

Το σπήλαιο ταυτίστηκε ως ιερό των Νυμφών με τη βοήθεια της αναθηματικής επιγραφής μιας μαρμάρινης βάσης αγάλματος του τέλους του 4ου αιώνα π.Χ., που βρέθηκε το 1938 στην κύρια αίθουσά του¹¹.

Χάρτης

Η θέση του σπηλαίου.

02

Η είσοδος του σπηλαίου.

03

Επιγραφή από το σπήλαιο των Νυμφών, Αρχαιολογικό Μουσείο Καβάλας (πηγή: Γεωργιάδης 2016–2017, σ. 277, εικ. 40).

04

Σχέδιο κάτοψης και τομής του σπηλαίου (προσαρμογή από την εικόνα 2 στο Μπακαλάκη 1938, σ. 83).

02

03

04

[Ν]ύμφαις ἀνέθηκέ μ[ε ὁ δεῖνα] | [καὶ ο]ἱ ἐταῖροι Διο-
σκουρίδ[ης] | [Στρ]άτων Σωσιμένης Φάνις | [Σ]ῶσις Θαλίαρχος
Ἀλκίμαχος[] | [Ἡ]ρογεῖτων

Κατὰ τὴν ἐρευνα τοῦ 1938, ἐντοπίσθηκαν ἄλλες δύο ἐπι-
γραφές στο σπήλαιο¹². Σὲ γειτονικὴ θέσῃ στὸν κύριον θάλαμον,
βρέθηκε ἡ ἐπιγραφή:

ἀπ' Αὐλ[ῶνος] | συνπόται | εὐξάμ [ε]ν οἱ | πελαν[οῦ] | μνημεῖον
| ἔσθηκαν

Στὴν ἐπιγραφή αὐτή, ποὺ εἶναι γραμμὴν στοιχηδόν, οἱ λα-
τρευτές χαρακτηρίζονται συμπότες καὶ δηλώνεται πὺς αἱε-
ρωσαν «πέλανο», ἓνα τελετουργικὸ μείγμα σιταριοῦ, μελιού
καὶ λαδιοῦ, στὶς Νύμφες¹³.

Τέλος, σὲ παρακείμενη θέσῃ εἶχε βρεθεῖ ἓνα ἐνεπίγραφο
θραύσμα ἀπὸ τὴν περιφέρεια μαρμαρίνου περιρραντηρίου
ποὺ σώζει μόνον πέντε γράμματα: «]ΝΤΩΣΙ[», ἐνὸς ἀπὸ τὴν ἴδια
αἵθουσα περισυλλέχθηκαν θραύσματα ἀπὸ ἄλλες τρεῖς λίθινες
βάσεις ἀγαλμάτων ἢ ἄλλων ἀφιερωμάτων¹⁴.

Τὸ 1967 ἐντοπίστηκε μιὰ τέταρτη ἐπιγραφή στο σπήλαιον
(εἰκ. 3), ἡ ὁποία ἐκτίθεται στο Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Καβά-
λας¹⁵. Ἀναγράφει μιὰ σειρά κύριων ὀνομάτων ἀνδρῶν, ποὺ
χαρακτηρίζονται ἐταῖροι¹⁶.

Γνωρίζουμε, λοιπόν, ὅτι τουλάχιστον κατὰ τὸν 40 αἰῶνα

π.Χ. ἀγάλματα ἀφιερωμένα ἀπὸ τοὺς πιστοὺς κοσμοῦσαν τὸ
σπήλαιον-ιερό. Πέρα ἀπὸ τὰ ἀγάλματα, στο ἱερό υπήρχε καὶ
ἐξοπλισμός ποὺ θα ἦταν μόνιμος, ὅπως τὸ περιρραντήριον ποὺ
αναφέρθηκε νωρίτερα.

Σημαντικὸ στοιχεῖο τῆς λατρείας στο σπήλαιον αποτελοῦσε
ἡ τελετουργικὴ κατανάλωση τροφῆς καὶ ποτοῦ. Στὶς ἀναθη-
ματικὲς ἐπιγραφές, ὅπως εἶδαμε, γίνεται μνηεῖα τῆς προσφο-
ρᾶς «πελάνου» στὶς Νύμφες καὶ οἱ λατρευτές ἀποκαλοῦνται
«ἐταῖροι» καὶ «συνπόται». Ἡ συμποτικὴ δραστηριότητα
πιστοποιεῖται καὶ ἀπὸ τὴν παρουσία λεπτῆς κεραμικῆς ποὺ
αποτελεῖται κυρίως ἀπὸ ἀγγεῖα πόσης, ἀγγεῖα ποὺ χρησιμο-
ποιοῦνταν ὡς ποτήρια κρασιοῦ δηλαδὴ¹⁷. Συνοπτικὰ, στὶς
ἐπιχώσεις τοῦ σπηλαίου ἐντοπίσθηκαν κορινθιακὴ κεραμικὴ,
ποὺ χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 7οῦ μέχρι τὰ
μέσα τοῦ 5οῦ αἰῶνα π.Χ. (εἰκ. 5γ), ὅστρακα ἀπὸ κύλικες με-
ταινωτὴ διακόσμηση, ἐπεῖσακτες καὶ ἐγχώριες, ποὺ χρονολο-
γοῦνται ἀπὸ τὶς ἀρχές μέχρι τὸ γ' τέταρτον τοῦ 6οῦ αἰῶνα π.Χ.
(εἰκ. 5δ), ἀττικὴ μελανόμορφη κεραμικὴ, κυρίως ὅστρακα
κυλίκων ποὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 6οῦ αἰῶνα π.Χ.
μέχρι τὸ 480/470 π.Χ. (εἰκ. 5α), ἀττικὴ ἐρυθρόμορφη ποὺ χρο-
νολογεῖται στο χρονικὸ διάστημα 475-350 π.Χ. (εἰκ. 5α), θα-
σιακὴ κεραμικὴ (σκύφοι με ὑστερογεωμετρικὴ διακόσμηση,

άποδες κύλικες, ταινιωτές λεκάνες) που χρονολογείται από το α' τέταρτο του 6ου μέχρι τις αρχές του 5ου αιώνα π.Χ. (εικ. 5β), και μελαμβαφής κεραμική, αττική και τοπικών εργαστηρίων, που χρονολογείται από τις τελευταίες δεκαετίες του 6ου έως τον 3ο αιώνα π.Χ. (εικ. 5ε). Σημαντική είναι και η ποσότητα των θραυσμάτων αμφορέων που εντοπίστηκαν, μία από τις κύριες λειτουργίες των οποίων ήταν η αποθήκευση και η μεταφορά κρασιού. Προέρχονται από αμφορείς κατασκευασμένους σε ποικίλα κέντρα της αρχαιότητας, στην Αθήνα, σε εργαστήρια του ΝΑ Αιγαίου και σε εργαστήρια του βόρειου Αιγαίου, όπως στη Μένδη, την Άκανθο και τη Θάσο. Στην πλειονότητά τους χρονολογούνται από τον 6ο έως τα τέλη του 4ου/αρχές του 3ου αιώνα π.Χ. Λίγα θραύσματα αμφορέων προέρχονται από αμφορείς της Ύστερης Ρωμαϊκής και της Παλαιοχριστιανικής περιόδου.

Στα ευρήματα από το σπήλαιο περιλαμβάνονται και κατ'εξοχήν αναθηματικά αντικείμενα, όπως θραύσματα από ειδώλια ένθρονων και όρθιων γυναικείων μορφών, που χρονολογούνται από το β' τέταρτο του 6ου ως το α' μισό του 3ου αιώνα π.Χ. (εικ. 6α), καθώς και μικρογραφικά αγγεία και μυροδοχεία. Επιπλέον, βρέθηκαν λίγα θραύσματα από λυχνάρια του τέλους του 6ου-αρχών του 5ου αιώνα π.Χ. καθώς και ενεπί-

γραφα όστρακα. Αξίζει, τέλος, να επισημανθεί η εύρεση δύο θραυσμάτων από αγγεία τελετουργικής χρήσης στο σπήλαιο (εικ. 6β): το ένα προέρχεται από μελαμβαφή φιάλη με αυλακώσεις του 5ου αιώνα π.Χ. και το δεύτερο είναι ένα όστρακο από μελαμβαφές θυμιατήριο με κοντό πόδι, από τα τέλη του 5ου ή τις αρχές του 4ου αιώνα π.Χ.¹⁸

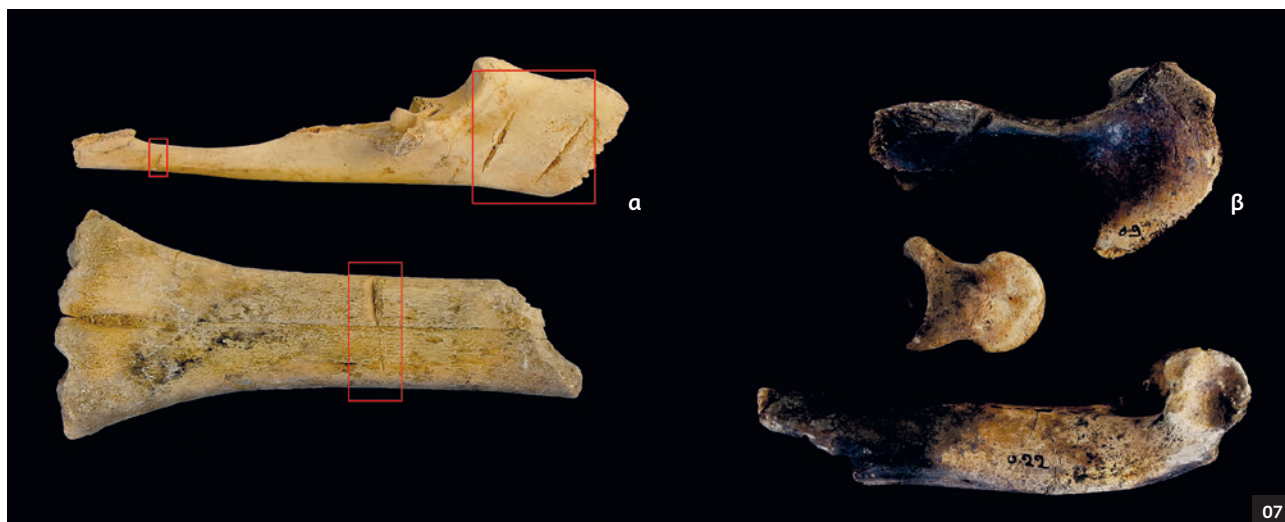
Οι επιγραφές που βρέθηκαν στο σπήλαιο κάνουν λόγο για εταίρους και συμπότες, για ομίλους πιστών που προχωρούν σε τελετουργική κατανάλωση κρασιού στο πλαίσιο της λατρείας των Νυμφών. Τη μαρτυρία αυτή υποστηρίζουν, όπως είδαμε, και τα ευρήματα κεραμικής από το σπήλαιο, η πλειονότητα των οποίων προέρχεται από σκεύη που σχετίζονται με την οινοποισία. Παράλληλα, τα κατάλοιπα ζωικής προέλευσης που εντοπίστηκαν, οστά που ανήκουν σε οικόσιτα θηλαστικά, πιστοποιούν την τελετουργική κατανάλωση τροφής που λάμβανε χώρα στο σπήλαιο¹⁹. Το συντριπτικά μεγαλύτερο ποσοστό των καταλοίπων αυτών (85%) καταλαμβάνουν τα οστά από αίγες (*Capra hircus*) και πρόβατα (*Ovis Aries*). Ακολουθούν, με μικρά ποσοστά, οι αγελάδες (*Bos taurus* 11%) και οι χοίροι (*Sus domesticus* 4%). Κατά τη μακροσκοπική εξέταση του υλικού παρατηρήθηκαν προ-αποθετικά ίχνη κοπής αντιπροσωπευτικά όλων των σταδίων επεξεργασίας των σφαγίων

05
Κεραμική από το σπήλαιο των Νυμφών: α. Αττική μελανόμορφη και ερυθρόμορφη κεραμική, β. θασιακή κεραμική, γ. κορινθιακή κεραμική, δ. κύλικες με ταινιωτή διακόσμηση, και ε. μελαμβαφής κεραμική, αττική και περιφερειακών εργαστηρίων (Φωτογραφικό Αρχείο ΕΠΣ).

06
α. Θραύσματα ειδωλίων από το σπήλαιο των Νυμφών (Φωτογραφικό Αρχείο ΕΠΣ), β. όστρακο μελαμβαφούς φιάλης με ραβδώσεις (αριστερά) και μελαμβαφούς θυμιατηρίου με κοντό πόδι (δεξιά).

07
α. Οστά οικόσιτων ζώων με προ-αποθετικά ίχνη κοπής, β. οστά οικόσιτων ζώων με ίχνη καύσης (πηγή: Γεωργιάδης 2016–2017, σ. 268, εικ. 36–37).

(εικ. 7α), και ίχνη καύσης από ψήσιμο σε ανοιχτή φωτιά (εικ. 7β). Τεκμηριώνεται λοιπόν πως στο σπήλαιο λάμβαναν χώρα πρακτικές που σχετίζονταν με την κατανάλωση οικόσιτων ζώων, στις οποίες περιλαμβάνονται η σφαγή, ο τεμαχισμός, το φιλετάρισμα και το ψήσιμο των σφαγίων. Οι θυσίες ζώων αυτών των ειδών προς τιμήν των Νυμφών μαρτυρούνται τόσο στην αρχαία γραμματεία, όσο και σε έργα της αρχαίας τέχνης, και μάλιστα κατά περίπτωση και σε σπήλαια²⁰.

Με βάση τα αρχαιολογικά δεδομένα λοιπόν, μπορούμε να αναπαραστήσουμε με βεβαιότητα κάποια στοιχεία της

λατρείας των Νυμφών στο σπήλαιο της Νέας Ηρακλείτσας. Μπορούμε να φανταστούμε μέσα στο ημίφως της κεντρικής αίθουσας του σπηλαίου ομίλους λατρευτών να προσέρχονται, αγάλματα και μαρμάρινες λεκάνες να υποδέχονται τους πιστούς, θυμιάματα να καίνε, θυσίες, σπονδές, εορταστικά συμπόσια — όλα αυτά να συμβαίνουν σε μια απόμακρη θέση, σε αυτό το σχετικά άγνωστο μνημείο της Καβάλας.

Σημειώσεις

- 1 Για τη σχέση του ιερού και του φυσικού περιβάλλοντος, βλ. Sporn / Ladstätter / Kerschner 2015, Sporn 2015, ιδίως σ. 343–344, με βιβλιογραφία. Sporn 2010, σ. 554–555. Mylonopoulos 2008. Larson 2007, σ. 57–58. Langdon 2000. Bradley 2000. Buxton 1994, σ. 80–113. Birge 1982.
- 2 Η έρευνα των λεγόμενων «αγροτικών ιερών» έχει προσελκύσει εκ νέου τα τελευταία χρόνια το ενδιαφέρον της έρευνας, βλ. Sporn / Ladstätter / Kerschner 2015. Για μια σύνοψη των μελετών σχετικά με τα εκτός τειχών ιερά, βλ. Williamson 2021, σ. 17–34 (προτείνει τον όρο «country sanctuaries» προς αντικατάσταση του όρου «rural sanctuaries»: 2021, σ. 3–6).
- 3 Βλ. Sourvinou-Inwood 1993. Morgan / Hayward 2021, σ. 88.
- 4 Μπακαλάκης 1938, σ. 81–97.
- 5 Κουκούλη 1967.
- 6 Γεωργιάδης 2016–2017.
- 7 Για την Οισύμη, βλ. Σαμσάρης 1976, σ. 153–156. Κουκούλη–Χρυσανθάκη 1980, σ. 317–318. Λουκοπούλου 2004, σ. 864–865. Tiverios 2008, σ. 80–83 και σ. 82 σημ. 407. Mangum 2016. Για την ταύτιση της θέσης της Οισύμης, βλ. Μπακαλάκης 1938, σ. 101 και σημ. 2, 3. Γιούρη / Κουκούλη 1988, σ. 364. Mangum 2016, σ. 14. Για τις ανασκαφικές έρευνες που διενεργήθηκαν στην Οισύμη, βλ. Μπακαλάκης 1938, σ. 98–102. Λεβεντοπούλου–Γιούρη 1965. Γιούρη / Κουκούλη–Χρυσανθάκη 1969α. Γιούρη / Κουκούλη–Χρυσανθάκη 1969β. Γιούρη / Κουκούλη 1988. Κουκούλη–Χρυσανθάκη / Παπανικολάου 1993. Mangum 2016, σ. 14–17. Για την άποψη που τοποθετεί την αρχαία Αντισάρα στη χερσόνησο ανάμεσα στη Ν. Πέραμο και τη Ν. Ηρακλείτσα, βλ. Zannis 2014, σ. 178–181.
- 8 Γιούρη / Κουκούλη 1988, σ. 369. Tiverios 2008, σ. 80. Κουκούλη–

Χρυσανθάκη / Μαραγκού 2012, σ. 322, σημ. 21.

- 9 Γιούρη / Κουκούλη 1988, σ. 368–369. Κουκούλη–Χρυσανθάκη / Μαραγκού 2012, σ. 322.
- 10 Εικονίζονται στην εικ. 5γ (πάνω). Πρόκειται για έναν κορινθιακό οξυπύθμενο αρύβαλλο με φολιδωτή διακόσμηση της Ύστερης Πρωτοκορινθιακής – Μεταβατικής Περιόδου, ή των αρχών της Πρώιμης Κορινθιακής, πρβλ. Neef 1987, σ. 274–289, 356, και ένα κορινθιακό αλάβαστρο της Πρώιμης Κορινθιακής περιόδου, πρβλ. Stillwell / Benson 1984, σ. 101, αριθ. 471, πίν. 24. CVA Gela, Museo Archeologico Nazionale 2, σ. 8, πίν. 15.5–7 [M. Cristofani Martelli]. CVA Schwerin, Staatliches Museum 1, σ. 9, πίν. 1.6, 1.8, 2.1–3 [G. von Lücken].
- 11 Για την επιγραφή, βλ. Μπακαλάκης 1938, σ. 90–94. «Με αφιέρωσε στις Νύμφες ο (δεν σώζεται το όνομα) και οι εταίροι Διοσκουρίδης, Στράτων, Σωσιμένης, Φάνης, Σώσις, Θαλίανχος, Αλκίμαχος, Ηρογείτων».
- 12 Μπακαλάκης 1938, σ. 94–96.
- 13 Ο πέλανος με τον καιρό κατέληξε να σημαίνει μια τυποποιημένη προσφορά, ακόμη και σε χρήμα, για τη χρήση ενός ιερού, βλ. Jameson 1956, σ. 55 σημ. 1. Για την επιγραφή, βλ. και Jameson 1956. SEG 18: 278. Zannis 2014, σ. 560–561. Η επιγραφή χρονολογείται στο α' μισό του 4ου αι. π.Χ. και είναι η πρωιμότερη επιγραφική μαρτυρία από την περιοχή. Ο Ζαννής προτείνει μια πειστική συμπλήρωση του πρώτου στίχου ως ΑΠΑΥΛ[ΟΙ] (επιθετο), στη θέση του «Απαυλ[ος]» (κύριο όνομα ανδρός) που προτείνει ο Μπακαλάκης, ή του «απ' Αυλ[όνος]» (προσδιορισμός προέλευσης) που προτείνει ο Jameson. Σύμφωνα με το Λεξικό του Ησύχιου, «άπαυλον»

σημαίνει το *απόκοιτον*, αυτό που κοιμάται χωριστά, μακριά από τους άλλους, μακριά από το σπίτι. Ο Ζαννής ερμηνεύει τη χρήση του επιθέτου ως αναφορά στην αθηναϊκή φρουρά που θα υπηρετούσε στη Νεάπολη, μακριά από την πατρίδα.

- 14 Μπακαλάκης 1938, σ. 96–97. Οι επιγραφές αυτές δυστυχώς σήμερα δεν σώζονται. Τα ευρήματα από το ιερό σπήλαιο των Νυμφών της Ν. Ηρακλείτσας που φυλάσσονταν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Καβάλας χάθηκαν κατά τη διάρκεια της κατοχής, με τις καταστροφές που υπέστη το Μουσείο από τις βουλγαρικές κατοχικές αρχές. Στην αναφορά που συνέταξε η Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Ιστορικών Μνημείων (*Ζημίες των Αρχαιοτήτων εκ του Πολέμου και των Στρατών Κατοχής*, Αθήνα 1946), για τις ζημιές που υπέστησαν οι αρχαιότερες από τα κατοχικά στρατεύματα κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο σημειώνεται ότι το Αρχαιολογικό Μουσείο της Καβάλας λεηλατήθηκε και δύο βιτρίνες της έκθεσής του, που περιείχαν μεταξύ άλλων ευρήματα από την έρευνα του Μπακαλάκη στο σπήλαιο της Ν. Ηρακλείτσας, ρίχθηκαν στη θάλασσα. Βλ. Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Ιστορικών Μνημείων 1946, σ. 37: «Τό Μουσείον έλεηλατήθη. Πολλοί αρχαιότητες εφυγαδεύθησαν προφανώς, άλλαι δέ καί μάλιστα τής αρχαϊκής έλληνικής έποχής έρρίφθησαν εϊς τήν θάλασσαν, πιθανώς σκοπίμως υπό άρχαιολόγου Βουλγάρου. Ούτω έξηφανίσθησαν δύο προθηκαι, αίτινες περιείχον όστρακα εκ ..., εκ τών άνασκαφών Καλαμίτσας, Σπηλαίου Νυμφών, Ήρακλείτσας ΠΑΕ 1938,». Βλ. και Λαζαρίδης 1969, σ. 76.

- 15 Για την επιγραφή, βλ. Κουκούλη 1967. Γεωργιάδης 2016–2017, σ. 276–277.
- 16 Ο προσδιορισμός «εταίρου», που αναγράφεται και στην

πρώτη επιγραφή, αναφέρεται σε μια από τις πολλές μορφές ενώσεων προσώπων της αρχαιότητας, κάτι που σήμερα θα αποκαλούσαμε «σύλλογο» ή «λέσχη». Για τους συλλόγους αυτούς, βλ. Calhoun 1913. McGlew 1999. Suys 2005. Ustinova 2005. Gabrielsen 2016, σ. 134–141. Kierstead 2021, σ. 384. Thomsen 2022.

- 17 Αναλυτικά για την κεραμική ιστορικών χρόνων από το σπήλαιο, βλ. Μπακαλάκης 1938, σ. 85–90. Γεωργιάδης 2016–2017, σ. 221–260 και σ. 278–279.
- 18 Η φιάλη χρησιμοποιείται για σπονδές, δηλαδή για προσφορές υγρών στους θεούς, που πραγματοποιούνται με την τελετουργική έκχυση ποσότητας υγρού από το αγγείο στο έδαφος ή σε βωμό. Το θυμιατήριο είχε κατά την αρχαιότητα τη χρήση που έχει και σήμερα.
- 19 Για τα ζωικά κατάλοιπα από το σπήλαιο αναλυτικά, βλ. τη μελέτη του ζωοαρχαιολόγου Α. Γκοτσίνα στο Γεωργιάδης 2016–2017, σ. 265–268.
- 20 Οι θυσίες ζώων αυτών των ειδών προς τιμήν των Νυμφών μαρτυρούνται τόσο σε έργα της αρχαίας τέχνης, όσο και στη γραπτή παράδοση, βλ. van Straten 1995, σ. 91, 299, αριθ. R99, εικ. 98 (ανάγλυφο με απεικόνιση θυσίας προβάτου σε ιερό των Νυμφών), σ. 300, αριθ. R101 (ανάγλυφο με απεικόνιση θυσίας χοίρου σε ιερό των Νυμφών). Ομήρου *Οδύσσεια*, ν 349–350 (αναφορά σε εκατόμβη του Οδυσσέα προς τιμήν των Νυμφών, σε σπήλαιο). Ευριπίδης *Ηλέκτρα*, 625–627, 785–786, 805 (θυσία μοσχαριού για τις Νύμφες). Πομπή λατρευτών που πλησιάζει στον βωμό των Νυμφών για προσφορά θυσίας προβάτου απεικονίζεται και στον περίφημο ξύλινο ζωγραφισμένο πίνακα από το σπήλαιο των Πιτών (ΕΑΜ 16464), βλ. Amyx 1988, σ. 604–605, σημ. 22.

Βιβλιογραφία

- Amyx 1988: Amyx D.A., *Corinthian Vase-painting of the Archaic Period*, Berkeley/Los Angeles 1988.
- Birge 1982: Birge D.E., «Sacred Groves in the Ancient Greek World», αδημ. διδ. διατρ., University of California, Berkeley 1982.
- Bradley 2000: Bradley R., *An Archaeology of Natural Places*, London/New York 2000.
- Buxton 1994: Buxton R., *Imaginary Greece: The contexts of mythology*, Cambridge 1994.
- Calhoun 1913: Calhoun G.M., *Athenian Clubs in Politics and Litigation*, Austin 1913.
- Γεωργιάδης 2016–2017: Γεωργιάδης Φ., «Ενα Αγροτικό Ιερό στις ακτές του Βόρειου Αιγαίου: το Άντρο των Νυμφών στη Νέα Ηρακλείτσα Καβάλας», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 71–72 (2016–2017), Μελέτες, σ. 213–288.
- Γιούρη / Κουκούλη–Χρυσανθάκη 1969α: Γιούρη Ε. / Κουκούλη–Χρυσανθάκη Χ., «Οισύμη», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 24 (1969), Χρονικά Β2, σ. 349–351.
- Γιούρη / Κουκούλη–Χρυσανθάκη 1969β: Γιούρη Ε. / Κουκούλη–Χρυσανθάκη Χ., «Αρχαίον νεκροταφείον Οισύμης», *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών* II (1969), σ. 198–201.
- Γιούρη / Κουκούλη 1988: Γιούρη Ε. / Κουκούλη Χ., «Ανασκαφή στην ακρόπολη της αρχαίας Οισύμης», *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη* 1 (1987), 1988, σ. 363–368.
- Διεύθυνσις Αρχαιοτήτων και Ιστορικών Μνημείων 1946: Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας / Διεύθυνσις Αρχαιοτήτων και Ιστορικών Μνημείων, *Ζημία των Αρχαιοτήτων εκ του Πολέμου και των Στρατών Κατοχής*, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, Αθήνα 1946.
- Gabrielsen 2016: Gabrielsen V., «Associations, Modernization and the Return of the Private Network in Athens», στο C. Tiersch (επιμ.), *Die Athenische Demokratie im 4. Jahrhundert. Zwischen Modernisierung und Tradition*, Stuttgart 2016, σ. 121–162.
- Jameson 1956: Jameson M.H., «The Vowing of a Pelanos», *American Journal of Philology* 77 (1956), σ. 55–60.
- Kierstead 2021: Kierstead J., «Associations», στο J. Neils / K.R. Dylan (επιμ.), *The Cambridge Companion to Ancient Athens*, 2021, σ. 379–391.
- Κουκούλη 1967: Κουκούλη Χ., «Σπήλαιο Ν. Ηρακλείτσας», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 22 (1967), Β2, σ. 422.
- Κουκούλη–Χρυσανθάκη 1980: Κουκούλη–Χρυσανθάκη Χ., «Οι αποικίες της Θάσου στο Β. Αιγαίο. Νεώτερα ευρήματα», στο Α' Τοπικό Συμπόσιο. *Η Καβάλα και η περιοχή της. Καβάλα 18–20 Απριλίου 1977*, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 309–325.
- Κουκούλη–Χρυσανθάκη / Μαραγκού 2012: Κουκούλη–Χρυσανθάκη Χ. / Μαραγκού Α., «Αρχαϊκή κεραμική από τη θασιακή αποικία Οισύμη», στο Μ. Τιβέριος / Β. Μισαηλίδου–Δεσποτίδου / Ε. Μαναικίδου / Α. Αρβανιτάκη (επιμ.), *Η Κεραμική της Αρχαϊκής Εποχής στο Βόρειο Αιγαίο και την Περιφέρεια του (700–480 π.Χ.)*. Πρακτικά Αρχαιολογικής Συνάντησης, Θεσσαλονίκη 19–22 Μαΐου 2011, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 321–338.
- Κουκούλη–Χρυσανθάκη / Παπανικολάου 1993: Κουκούλη–Χρυσανθάκη Χ. / Παπανικολάου Α., «Ανασκαφή στην αρχαία Οισύμη 1988–1990», *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη* 4 (1990), 1993, σ. 487–502.
- Λαζαρίδης 1969: Λαζαρίδης Δ.Ι., *Νεάπολις. Χριστούπολις. Καβάλα. Οδηγός Μουσείου Καβάλας*, Αθήνα 1969.
- Langdon 2000: Langdon M.K., «Mountains in Greek Religion», *The Classical World* 93 (2000), σ. 461–470.
- Λεβεντοπούλου–Γιούρη 1965: Λεβεντοπούλου–Γιούρη Ε., «Ανασκαφή στην Οισύμη», *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 20 (1965), Β3, σ. 447–451.
- Larson 2007: Larson J., «A Land Full of Gods: Nature Deities in Greek Religion», στο D. Ogden (επιμ.), *A Companion to Greek Religion*, Oxford 2007, σ. 56–70.
- Loukopoulou 2004: Loukopoulou L., «Thrace from Strymon to Nestos», στο M.H. Hansen / T.H. Nielsen (επιμ.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis. An Investigation Conducted by the Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation*, Oxford 2004, σ. 854–884.
- Mangum 2016: Mangum M.A., «Oisyme, a Greco-Thracian Community in Northern Greece», αδημ. διδ. διατρ., University of Birmingham, 2016.
- McGlew 1999: McGlew J., «Politics on the Margins: The Athenian "Hetaireiai" in 415 B.C.», *Historia* 48 (1999), σ. 1–22.
- Morgan / Hayward 2021: Morgan C. / Hayward C., «Caves and consumption: The case of Polis Bay, Ithaca», στο S. Katsarou / A. Nagel (επιμ.), *Cave and Worship in Ancient Greece: New Approaches to Landscape and Ritual*, London/New York 2021, σ. 70–92.
- Μπακαλάκης 1938: Μπακαλάκης Γ., «Ανασκαφή εν Καβάλα και τοις πέριξ», *ΠΑΕ* 1938, σ. 75–102.
- Mylonopoulos 2008: Mylonopoulos J., «Natur als Heiligtum – Natur im Heiligtum», *Archiv für Religionsgeschichte* 10 (2008), σ. 51–83.
- Neeft 1987: Neeft C.W., *Protocorinthian subgeometric aryballoi*, Amsterdam 1987.
- Σαμσάρης 1976: Σαμσάρης Δ.Κ., *Ιστορική Γεωγραφία της Ανατολικής Μακεδονίας κατά την Αρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη 1976.
- Sourvinou–Inwood 1993: Sourvinou–Inwood Ch., «Early sanctuaries, the eighth century and ritual space: fragments of a discourse», στο N. Marinatos / R. Hägg (επιμ.), *Greek sanctuaries: New approaches*, London/New York 1993, σ. 1–17.
- Sporn / Ladstätter / Kerschner 2015: Sporn K. / Ladstätter S. / Kerschner M. (επιμ.), *Natur – Kult – Raum. Akten des internationalen Kolloquiums Paris – Lodron – Universität Salzburg*, 20.–22. Jänner 2012, Wien 2015.
- Sporn 2010: Sporn K., «Espace naturel et paysages religieux: les grottes dans le monde grec», *Revue de l'Histoire des Religions* 4 (2010), σ. 553–571.
- Sporn 2015: Sporn K., «Natur – Kult – Raum: Eine Einführung in Methode und Inhalt», στο K. Sporn / S. Ladstätter / M. Kerschner (επιμ.), *Natur – Kult – Raum. Akten des internationalen Kolloquiums Paris – Lodron – Universität Salzburg*, 20.–22. Jänner 2012, Wien 2015, σ. 339–356.
- Stillwell / Benson 1984: Stillwell A.N. / Benson J.L. (με τη συμβολή των A.L. Boegehold και C.G. Boulter), *The Potter's Quarter – The Pottery. Corinth, Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens*, τόμ. XV, μέρος III, Princeton 1984.
- Suys 2005: Suys V., «Les associations culturelles dans la cité aux époques hellénistique et impériale», στο V. Dasen / M. Piérart (επιμ.), *Ιδία και δημοσία. Les cadres privés et publics de la religion grecque antique. Actes du IXe colloque du CIERGA tenu à Fribourg, 8–10 septembre 2003*, Liège 2005, σ. 203–218.
- Thomsen 2022: Thomsen C.A., «The Religious Taxonomy of Attic Associations», *Acta Archaeologica* 93/1 (2022), σ. 306–312.
- Tiverios 2008: Tiverios M., «Greek Colonisation of the Northern Aegean», στο G.R. Tsetschladze (επιμ.), *Greek Colonisation. An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas, II* (Mnemosyne Suppl., 193), Leiden/Boston 2008, σ. 1–154.
- Ustinova 2005: Ustinova Y., «Lege et consuetudine: Voluntary cult associations in the Greek law», στο V. Dasen / M. Piérart (επιμ.), *Ιδία και δημοσία. Les cadres privés et publics de la religion grecque antique. Actes du IXe colloque du CIERGA tenu à Fribourg, 8–10 septembre 2003*, Liège 2005, σ. 177–190.
- van Straten 1995: van Straten F.T., *Hiera Kala – Images of Animal Sacrifice in Archaic and Classical Greece*, Leiden/New York/Köln 1995.
- Williamson 2021: Williamson C.G., *Urban Rituals in Sacred Landscapes in Hellenistic Asia Minor*, Leiden/Boston 2021.
- Zannis 2014: Zannis A.G., *Le pays entre le Strymon et le Nestos : géographie et histoire (VIIe – IV siècle avant J.-C.)* (Μελετήματα, 71), Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών–Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Αθήνα 2014.